

نقش معاد باوری در رشد فضایل اخلاقی از منظر آیات و روایات

رحیمه رحیمی ممر آبادی^۱

چکیده

یکی از بنیادی‌ترین باور دینی، اعتقاد به معاد است که ریشه در فطرت انسان‌ها دارد و از عوامل تاثیرگذار در کنترل رفتارهای انسان و تربیت و اصلاح او می‌باشد. این پژوهش با هدف بررسی نقش معاد باوری در رشد فضایل اخلاقی، با روش کتابخانه‌ای به مطالعه کتب مختلف با تکیه بر آیات و روایات پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که ایمان و اعتقاد به معاد، آثار مثبتی در زندگی فردی و اجتماعی بر جای می‌گذارد که باعث پرورش فضایل اخلاقی می‌گردد و همچنین نقش بسزایی در جلوگیری از تضییع حقوق دیگران، صبر و خویشتن داری، دوری از غفلت و غرور و.... ایفا می‌کند. تبیین آثار معاد باوری در زندگی دنیوی منجر به تربیت انسان و رسیدن به کمال و سعادت می‌شود که ابتدا در فرد و بعد خانواده و در نهایت به عنوان الگوی رفتاری مناسبی برای افراد جامعه محسوب می‌شود و عملکرد افراد را به سمت و سوی زندگی مومنانه سوق می‌دهد.

کلید واژه: معاد، معاد باوری، ایمان، فضایل، اخلاق

^۱ - طلبه پایه پنجم، مدرسه شهیده بنت الهدی علی آباد کتول

مقدمه

یکی از مهمترین مسائل اسلامی و مباحث ارزنده قرآن و از جمله حقایق مختص به انبیای الهی (علیهم السلام)، مسئله معاد است. معاد از اصول دین اسلام و به معنای بازگرداندن انسان پس از مرگ، به زندگی در روز قیامت است؛ بنابراین همه انسان‌ها در روز قیامت دوباره زنده می‌شوند و اعمال آنها در پیشگاه پروردگار سنجیده می‌شود و به کیفر و پاداش خود خواهند رسید.

یکی از معضلات جامعه کنونی، وجود ناهنجاری‌های فردی و اجتماعی است که ریشه در باورها و اعتقادات آدمی دارد، با توجه به اهمیتی که این موضوع دارد، در این پژوهش به دنبال پاسخ به این سوالات که :

معادباوری چگونه می‌تواند فضایل اخلاقی را در انسان پرورش دهد؟

آثار تربیتی ایمان به معاد در زندگی فردی چیست؟

آثار تربیتی ایمان به معاد در زندگی اجتماعی چیست؟

باور به اصول اعتقادی تاثیر شگرفی در شئون مختلف حیات انسانی دارد. در این میان باور به معاد نیز در رفتارهای فردی و اجتماعی انسان نقش آفرینی می‌کند، به نحوی که اساس خودسازی و جامعه سازی و اخلاقی، مبتنی بر باورهای اعتقادی می‌باشد. اعتقاد به معاد باعث می‌شود انسان میل به نیکوکاری و از طرفی دور از کارهای ناشایست را در ذهن پروراند و آن فضایل اخلاقی را در مسیر زندگی خود پیاده کند تا در نهایت به سعادت واقعی نایل شود.

در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است. هدف از این پژوهش، بررسی نقش معاد باوری در ابعاد مختلف زندگی می‌باشد که موجب می‌شود پنجره امید و روشنایی به روی انسان باز شود. این باور اعتقادی منجر به رشد فضایل اخلاقی در افراد شده و راه رستگاری و کمال را برای او هموار می‌سازد. نتایج به دست آمده از مطالعه و بررسی برخی کتب و مقالات، به شرح ذیل می‌باشد:

الف) مصباح یزدی (۱۳۹۰) در کتاب «به سوی او» بر این باور است که یکی از عوامل سقوط انسان، غفلت از مبدا و معاد و وظایف انسان از مبدا تا معاد، باعث می‌شود انسان در حد

حیوانیت و یا حتی پایین‌تر از آن تنزل پیدا کند و در مقابل، حرکت تکاملی انسان در گرو ادراکات آگاهانه و توجه نسبت به معاد و مسیر صحیح بین آن دو است.

ب) شمسی و دیگران (۱۳۹۷) در مقاله «معادباوری و تاثیرات آن در زندگی از دیدگاه نهج البلاغه» به این نتیجه رسیده است که معادباوری انسان را با نشاط و فعال و خستگی ناپذیر می‌سازد و حس وظیفه‌شناسی و مسئولیت‌پذیری را در او تقویت می‌کند و انسان را از خواب غفلت بیدار می‌کند.

ج) طاهرزاده (۱۳۸۶) در کتاب «معاد، بازگشت به جدی‌ترین زندگی» بر این عقیده است که انسان در مسیر دنیوی خود در معرض القاءات شیطانی و وسوسه‌های نفسانی بوده که لحظه به لحظه انسان را در معرض لغزش‌ها و معصیت‌های زیادی قرار می‌دهد، شیطان از هر طرف متوجه انسان است و این اعتقاد باعث می‌شود انسان به دنبال انجام اعمال صالح و اخلاق فاضل باشد. در این مقاله تلاش شده است که با بررسی آیات و روایات معصومین (علیهم السلام) و دیگر کتب مرتبط، به طور مستقل به بیان آثار سازنده و مثبت فراوانی که این باور دینی در زندگی فردی و اجتماعی بر جای می‌گذارد، پرداخته شود تا زمینه را برای تربیت انسان‌های مومن و تحقق جامعه توحیدی فراهم سازد.

مفهوم شناسی

معاد: این واژه از ریشه (عود) به معنای رجوع و بازگشت است و در اصطلاح به معنای بازگشت انسان و زنده شدن دوباره او بعد از مرگ است تا جزای اعمالی را که در این دنیا به اختیار خود مرتکب شده در آخرت مشاهده کند.^۱

معاد باوری: برای معاد باوری دو کاربرد خاص و عام بیان می‌شود، منظور از اصطلاح خاص؛ ایمان و اعتقاد به ادامه زندگی پس از مرگ و پاسخگو بودن در قبال اعمال و در نهایت متنعم شدن نیکوکاران و صالحان از نعمت‌های بهشتی و برخورداری بدکاران و گناهکاران از عذاب

^۱ - لسان العرب، بیروت، جلد ۳، ص ۳۱۵

الهی می‌باشد. اما معاد باوری در اصطلاح عام؛ ایمان و اعتقاد به بازگشت همه مخلوقات، اعم از بی جان و جاندار به سوی خداوند است.^۱

ایمان: ایمان از ریشه (امن) به معنای علم و معرفت یقینی همراه با تسلیم و خضوع در برابر حق. ایمان را نباید با اعتقاد اشتباه گرفت؛ زیرا ایمان جنبه عملی و رفتاری دارد که ریشه در اعتقاد هر فرد دارد؛ به سخن دیگر اعتقادات به مقام اندیشه و نظر، ارتباط پیدا می‌کند، ولی ایمان تجلی همان اعتقادات در سلوک عملی اوست. خداوند متعال ایمان را نعمتی بزرگ برای بندگان خاص خود دانسته و ساحت آن را فراتر از ادعاهای پوچ و توخالی می‌داند.^۲

حدیث از امام محمد باقر (علیه السلام): «ایمان اقرار و عمل و الاسلام اقرار بلا عمل» ایمان، اقرار و عمل است و اسلام، اقرار بدون عمل.^۳

فضائل: این کلمه جمع (فضیلت) می‌باشد که در چند معنا استعمال می‌شود (اضافه)، (معرفت) و (برتری) از جمله آن معانی است. در اصطلاح نوعی کمال است و مخالف آن نقض می‌باشد.^۴

فضیلت به معنای برتری نسبت به رقیبان هم تراز است، اما در اخلاق به مفهوم (صفت پسندیده) در مقابل اصطلاح (رذیلت) به معنای (صفات زشت و ناپسند) قرار می‌گیرد.

اخلاق: اخلاق جمع (خلق) به معنای سنجیه و طبیعت انسان که بر اساس آن آفریده یا مطابق آن تربیت شده و شکل گرفته است.^۵ معنای اصطلاحی (اخلاق) عبارت است از حالتی از نفس انسانی که باعث می‌شود کارها و ویژگی‌هایش را بدون آنکه قصد یا توجه داشته باشد بروز دهد.^۶ به عبارت دیگر حالتی است که در نفس انسان نفوذ می‌کند و باعث می‌شود تا افعال و ویژگی‌هایش بدون فکر و تأمل و به صورت ملکه از او صادر شود.^۷

۱ - اسعدی، مسئله قرآن و معاد، ص ۳۳

۲ - هاشمی، هر روز تدبر در قرآن و عترت، ص ۱۹۸

۳ - کافی، ج ۲، ص ۲۴، ح ۲

۴ - الحقایق فی محاسن الاخلاق، ص ۵۴

۵ - المعجم المغاییس اللغة؛ ماده (خلق).

۶ - ر، ک، تهذیب الاخلاق، جاحظ ص ۱۲.

۷ - تهذیب الاخلاق و طهاره الاعراق، ص ۵۱

جایگاه و اهمیت معاد

مسئله معاد از نظر اهمیت بعد از مسئله توحید، از مهم‌ترین مسائل دینی و اسلامی است. معاد و جهان پس از مرگ یکی از اصول سه گانه شرایع آسمانی و مورد توجه شریعت اسلام و قرآن کریم است. این اصل از چنان اهمیتی برخوردار است که پس از توحید بیشترین مباحث قرآنی را به خود اختصاص داده است. معاد در عقل و فطرت هر انسانی جایگاه قابل توجهی دارد. برای هر انسانی در طول زندگی اش، این سوالات مطرح می‌شود که: از کجا آمده‌ام؟ به کجا می‌روم؟ و اکنون که وجود دارم باید چگونه شخصیتی باشم؟^۱

این سه مسئله همان است که امیرالمومنین (علیه السلام) دانای به آنها را قرین سعادت و رحمت الهی معرفی فرمودند: «رحم الله امر علم من این و فی این و الی این» «رحمت خدا بر کسی که بداند از کجا آمده؟ در کجاست؟ و به کجا خواهد رفت؟ مسئله حیات پس از مرگ، آینده جهان مادی و... برای بشر یک سوال حل نشده است و انسان آگاه باید خطی که انبیای الهی پیش روی او ترسیم نموده‌اند را دنبال کند تا اینکه در دنیا دچار غفلت زندگی نشود.

درباره سؤالاتی که در ذهن انسان ایجاد می‌شود دو جایگاه وجود دارد:

الف: تمام ادیان الهی، آینده جهان و انسان و نتیجه کارها و تلاش او را بسیار روشن و امیدوار کننده و روحبخش می‌داند. «و ان الی ربک المنتهی»^۲ بدون شک نهایت و پایان به سوی پروردگار است.

ب: مکتب‌های مادی، آینده جهان و انسان را بن‌بست و تاریک و فانی می‌دانند و در چنین مکتب‌هایی علاوه بر داشتن تفکر غلط و بسیار خطرناک، هیچ گونه دلیل علمی هم بر عقیده خود ندارند. «و قالوا ماهی الا حیاتنا الدنیا نموت و نحیا و ما یهلکنا الا الدهر و ما لهم من علم ان هم الا یظنون»؛ کسانی که ایمان به قیامت ندارند گفتند: زندگی جز همین چند روز دنیا نیست که ما هم در آن مرگ و حیاتی داریم و بعد هم روزگار است که ما را نابود می‌کند، لیکن

^۱ - قرائتی، معاد، ص ۶

^۲ - ر. ک. اسفار: جلد ۸، ص ۳۵۵

^۳ - نجم، ۴۲

۵_ ریشه کنی غفلت و غرور

سرچشمه بیداری و رشد انسان، آگاهی و توجه و هوشیاری نسبت به وضعیت خود و اعمالش است از سوی دیگر اساس و ریشه خسارت و شقاوت، غرور و غفلت است. غرور نوعی غفلت از واقعیات و آینده و مشکلات و تحولات است. کسانی که مغرور و فریفته زندگی دنیا می‌شوند، از مرگ و قبر و قیامت و.... غافل می‌شوند و از این غفلت که نتیجه آن غرور است، آنان را از سعادت ابدی و اصلاح نفس باز می‌دارد.^۱ در قرآن کریم در این باره آمده است: «فلا تغرنکم الحیاه الدنیا ولا تغرنکم بالله الغرور؛ مبادا زندگی دنیا شما را بفریبد و مبادا شیطان فریبکار شما را به کرم خداوند، مغرور سازد.»^۲

میدان غرور و فریب خوردگی بسیار گسترده است، همه این عرصه‌ها انسان را سرگرم و فریفته می‌کند تا از بندگی خدا و اندیشیدن به روز جزا و سعادت و شقاوت، باز دارد؛ آنچه غفلت را می‌زداید و غرور را از بین می‌برد، توجه به روز رستاخیز و بیداری نسبت به کاستی‌ها، ضعف‌ها و ناپایداری‌ها و دگرگونی‌هاست که در شرایط مختلف زندگی و متناسب با امکانات و برخورداری‌ها، ایجاد می‌شود. معرفت نسبت به خود و خدا و دنیا و آخرت و حوادث دنیا سبب بیداری انسان از خواب غفلت و رهایی از دام غرور می‌شود. زمانی که غفلت و غرور از جامعه‌ای رخت بربندد، چنین جامعه‌ای هیچگاه دچار لغزش سقوط نمی‌شود و حتی در همه حال هوشیار و بیدار خواهد بود و هیچ مکر و حيله‌ای، ستون‌های جامعه را در هم نمی‌ریزد و همواره استوار خواهد ماند. در سخنان گوهر بار امیرالمومنین علیه السلام نیز یکی از عوامل گرفتار شدن انسان‌ها را غفلت معاد و فراموشی معرفی می‌کند و می‌فرماید: همانا گمراهان از راه خدا به سبب فراموشی روز حساب، گرفتار عذاب خواهند شد، وقتی حسابی در بین نباشد برای هیچ کاری پاداش و کیفری قرر نشود، اثر و بازدهی جز انحراف از راه خدا که همراه با دشواری‌هاست، نخواهد داشت. از آنچه لذت‌ها را از بین می‌برد [یاد مرگ] زیاد یاد کن^۳

۱ - محدثی، درسنامه اخلاق، ص ۸۹ و ۹۰

۲ - لقمان، آیه ۳۳

۳ - محدثی، درسنامه اخلاق، ص ۹۵

۴ - نهج البلاغه، خطبه ۱۷۵

۵ - بحار الانوار، جلد ۷۹، صفحه ۱۶۷

نتیجه‌گیری

ایمان به رستاخیز اثر عمیقی در تربیت انسان‌ها دارد و بعد از مسئله توحید، مهمترین محور دینی و اسلامی می‌باشد. معاد باوری از دو جهت در رشد فضایل اخلاقی تاثیرگذار است: یکی آن دسته از آثاری که در زندگی خصوصی هر فردی ظهور پیدا می‌کند، که به عنوان آثار فردی از آن یاد می‌شود و دیگر آثاری که در تعامل با دیگر افراد جامعه به وجود می‌آید که در حیطه آثار اجتماعی محسوب می‌شود. زمانی که باور به معاد در روح و کالبد افراد رسوخ پیدا کرد، دستاوردهای مهم و بزرگی در زیست انسان‌ها متجلی می‌شود که انعکاس آن در جامعه، روز به روز افزون می‌شود به طوری که در رفتارها، اعمال و سبک زندگی انسان مستحکم می‌شود و به همین علت علاوه بر آشنایی با جایگاه معاد در قرآن و روایات، به بررسی آثار معادباوری بر رشد فضایل اخلاقی در بعد فردی از جمله: یاد خدا و توکل به او، عامل بازدارنده گناه، آرامش و امنیت روانی، امید به وجود قرار، کوچک شمردن دنیا و در بعد اجتماعی نیز به آثاری چون: احساس مسئولیت و تعهد، تعدیل غرایز و رشد فضایل، صبر و خویشتن داری، جلوگیری از تضییع حقوق دیگران و ریشه کنی غفلت و غرور پرداخته شده است. بنابراین اعتقاد به معاد علاوه بر هدایت انسان‌ها موجب پرورش روح بلند انسانی می‌شود و نگاه انسان را به دنیا به طور کلی تغییر می‌دهد به حدی که دنیا را به عنوان ابزاری برای رسیدن به اهداف والای انسانی و زندگی جاوید می‌داند. باور به معاد سبب تربیت نفس و هدایت آن در مسیر حق می‌شود که در سایه این هدایت و رشد فضایل اخلاقی، سعادت واقعی حاصل می‌شود و جامعه دین محور و دین مدار برای تحقق اهداف و برنامه‌های دینی خویش، نیازمند انسان‌ها می‌باشد.

منابع:

- قرآن کریم
- نهج البلاغه

- ۱_ احمد بن فارس، ابو الحسين، معجم المقاييس اللغة، قم، مكتب الاعلام اسلامي، چاپ اول، ۱۴۰۴ ه ق
- ۲_ اربلي، علي بن عيسى، كشف الغمه في معرفه الاثمه، تبريز، انتشارات بنی هاشمی، ۱۳۸۱ ه ش
- ۳_ اسعدی، علیرضا، قرآن و مسئله معاد، قم، انتشارات بوستان کتاب، چاپ چهارم، ۱۳۹۴ ه ش
- ۴_ ابن منظور، محمد ابن مکرم، لسان العرب، بيروت، دار صادر، جلد ۳، ۶۳۰_ ۷۱۱ ه ق
- ۵_ ابن بابويه، محمد بن علی، معانی الاخبار، قم، دفتر انتشارات اسلامي، ۱۴۰۳ ه ق
- ۶_ انصاريان، حسين، سيمای نيکان، قم، دار العرفان، چاپ اول، ۱۳۹۵ ه ش
- ۷_، مرگ و فرصت ها، قم، چاپ اسرار، چاپ دوم، ۱۳۹۳ ه ش
- ۸_، سيري در معارف اسلامي، قم، چاپ دار العرفان، چاپ اول، ۱۳۹۵ ه ش طهاره الاعراق، ص ۵۱.
- ۹_ بشر، عبد الله، كتاب الاخلاق، ترجمه، محمد رضا جباران، قم، موسسه انتشارات هجرت، چاپ سوم، ۱۳۷۸
- ۱۰_ تميمي آمدی، عبد الوهاب ابن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، جلد ۲، قم، دفتر تبليغات، ۱۳۶۶ ه ش
- ۱۱_ جاحظ، عمر ابن بحر، تهذيب الاخلاق، مصر، دار الصحابه، ۱۴۱۰ ه ق
- ۱۲_ رباني ميانجي، حسين، معاد از دید گاه قرآن، حديث و عقل، بی جا، چاپ علميه، چاپ دوم، ۱۳۷۳

۱۳- سبجانی، جعفر، معاد شناسی، ترجمه علی شیروانی، قم، انتشارات دار الفکر، چاپ چهارم، ۱۳۸۷ هـ ش

۱۴- سالاری فر، محمد رضا و دیگران، بهداشت روانی، قم، سبجان، چاپ پنجم، ۱۳۹۹ هـ ش

۱۵- صالحی مازندرانی، محمد علی، معاد، قم، صالحان، چاپ اول، ۱۳۸۴ هـ ش

۱۶- طیب اصفهانی، سید عبد الحسین، تفسیر اطیب البیان، قم، تبیان، ۱۲۷۵ هـ ش - ۱۳۷۰ هـ ش

۱۷- طاهر زاده، اصغر، معاد بازگشت به جدی ترین زندگی، تهران، پردیس، چاپ چهارم، ۱۳۹۰ هـ ش

۱۸- طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، جلد ۸، قم انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ هـ ق

۱۹- طبرسی، حسین ابن فضل، مکارم الاخلاق، قم، الشریف الرضی، ۱۴۱۲ هـ ق

۲۰- فیض کاشانی، ملا محسن، الحقائق فی محاسن الاخلاق، قم، دار الکتاب اسلامی، ۱۴۲۳ هـ ق

۲۱- قرائتی، محسن، معاد، قم، انتشارات اسلامی، چاپ سوم، بی تا

۲۲- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، جلد ۲، قم، موعود اسلام، ۱۳۱۰ هـ ش

۲۳- مطهری، مرتضی، معاد، قم، انتشارات صدرا، چاپ هجدهم، ۱۳۸۸ هـ ش

۲۴- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، جلد ۶، تهران، دار الکتب الاسلامی، ۱۳۶۲

۲۵- مصباح یزدی، محمد تقی، مشکات (به سوی او)، قم، امام خمینی (ره)، چاپ چهارم، ۱۳۹۰ هـ ش

۲۶- محدثی، جواد، درسنامه اخلاق، قم، نشر المصطفی (ص)، چاپ اول، ۱۳۹۰ هـ ش

۲۷- مسکویه، احمد بن محمد، مترجم، صلاح الدین سلجوقی، تهذیب الاخلاق و طهاره الاعراق، تهران، عرفان، ۱۳۹۴

۲۸- هاشمی ، مهدی ، هر روز تدبر در قرآن و عترت ، قم، موسسه نور الثقلین ، بی تا

۲۹- شمسی، سیده پر گل ، «معاد باوری و تاثیرات آن در زندگی از دیدگاه نهج البلاغه»، کنفرانس

بین المللی پژوهش های دینی، علوم اسلامی ، ۱۳۹۷ ه ش